

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Културология

Том 4

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Cultural Studies

Volume 4

(НЕ)СПОДЕЛЕНОТО НАСЛЕДСТВО НА АМЕРИКАНСКИЯ ФИЛОСОФ ЧАРЛС ПЪРС

ДИМИТЪР Щ. ДИМОВ

Основната цел на статията е чрез вглеждането в двама от „възможните“ ученици на Чарлс Пърс – Джосая Ройс и Уилям Джеймс – да очертаем отправните точки, регулативните принципи или ценности, които стоят в основата на неговата философска система. Проблематичното и „разпиляно“ писмено наследство на Пърс, липсата на собствена школа предопределят трудната и проточила се във времето интерпретация на неговата теория на познанието. Затова с помощта на необичаен, ретроспективен подход – от позициите на двама негови съвременници и чести събеседници – ще погледнем назад, за да различим най-важните залози в интелектуалните усилия на самия Пърс. Социалната, поколенческата, интелектуалната близост между тримата ще помогне да очертаем (не)споделените мисловни хоризонти, от които тръгват и последващите разнопосочни тълкувания на тяхното наследство.

Ключови думи: Чарлс Пърс, Уилям Джеймс, Джосая Ройс, американска философия, прагматизъм, семиотика

THE (UN)SHARED LEGACY OF THE AMERICAN PHILOSOPHER CHARLES
PEIRCE

DIMITER SHT. DIMOV

The main goal of this article is to outline the foundational points, regulative principles, or values underlying Charles Peirce’s philosophical system by examining two of his “possible” disciples—Josiah Royce and William James. The problematic and fragmented nature of Peirce’s written legacy, together with the absence of a formal school of thought founded by him, have predetermined the protracted and difficult process of interpreting his theory of knowledge. Therefore, through an unusual, retrospective approach—from the perspectives of two of his contemporaries and frequent interlocutors—we look back in order to discern the most important

stakes in Peirce's own intellectual efforts. The social, generational, and intellectual closeness among the three thinkers will help us delineate the (un)shared intellectual horizons from which the subsequent divergent interpretations of their legacy emerge.

Keywords: Charles Peirce, William James, Josiah Royce, North American philosophy, pragmatism, semiotics

В една ранна неделна утрин на 19 април 1914 г. след „продължително и мъчително боледуване от рак“ почина Чарлс Сандърс Пърс, „забележителен логик и философ; живя 75 години в усамотение, в малка планинска хижа провеждаше своите научни търсения“ (Ketner, 1998: 16–30). В различните некролози се повтаря един и същ мотив, който оформя някои от най-доминиращите образи на Пърс като философ и учен. От една страна, се посочват неговите многостранни приноси. „Той беше авторът на множество статии в областта на логиката, история на науката, метафизиката, психологията, математиката, земната гравитация, астрономията, картографията, химията и библиотекарството...“. Авторите смятат, че значението му в съвременната наука се измерва заедно с това на най-известните немски и британски логици, математици и геодезисти. Споменава се като родоначалник на прагматизма и като близък приятел, учител на Уилям Джеймс. Последният нарича Пърс „най-значителният философски ум на Америка“. Наред с интелектуалния принос се споменават и странностите на неговия характер. „Въпреки че можеше да бъде очарователен, той беше толкова силен индивидуалист, че сътрудничеството с него беше почти невъзможно... с възрастта и болестите неговите странности натезаха...“. Странностите се приписват на неговата гениалност, задълбоченост и страст към науката. Да разпознаят истинския талант са способни само редица просветени, а широката общественост, институциите, от които се очаква да помогнат за развитието на такива уязвими умове, най-често остават слепи и даже пречат на интеграцията им в обществото. Всичко това важи в много голяма степен за Пърс – констатира след неговата кончина малкото му близки съвременници (Ketner, 1998: 25–30).

Основната цел на статията е чрез вглеждането в двама от „възможните“ ученици на Чарлс Пърс – Джосая Ройс и Уилям Джеймс – да очертаем отправните точки, регулативните принципи или ценности, които стоят в основата на неговата философска система. Проблематичното и „разпиляно“ писмено наследство на Пърс, липсата на собствена школа предопределят трудната и проточила се във времето интерпретация на неговата теория на познанието. Затова с помощта на необичаен, ретроспективен подход – от зрелите и вече оформените позиции на двама негови съвременници и чести събеседници – ще погледнем назад, за да различим най-важните залози в интелектуалните усилия на самия Пърс. Социалната, поколенческата, интелектуална близост между тримата ще помогне да очертаем (не)споделените мисловни хоризонти, от които тръгват, и последващите разнопосочни тълкувания на тяхното наследство.

1. РАЗПИЛЕНИТЕ АРХИВИ

Трябва да се отбележи, че тонът в цитираните по-горе спомени за Пърс е като цяло умерен и създава достоверен образ на неговата персона. Посочват се редица детайли, които свидетелстват за един комуникативен и всеотдаен човек и преподавател. С хода на времето и след смъртта му тези личностни детайли стават по-слабо забележими. Реторическият акцент пада върху неговата гениалност, житейска изолираност и изключителна просветеност, защото задължителната в такива случаи куртоазност създава предпоставки недостатъчното му познаване/разбиране да се превърне в ненормална (в смисъл на необвързана с някакъв конкретен житейски опит) и извънмерна задълбоченост, сложност и гениалност.

Все пак общото между всички близки хора и интелектуални „наследници“ на Пърс е тяхното съзнание за необходимостта да запазят, обработят и направят достъпни огромните количества ръкописи, несистематизирани разсъждения, библиотеката и други свидетелства за интелектуалната дейност на починалия. „Тук искам да изразя най-голямата си загриженост и да помоля на колене всеки, който поеме грижата за неговите книги и ръкописи, да помисли сериозно, преди да пренебрегне дори и една дума, изляза изпод ръката му“ (Ketner, 1998: 19–20). Няколко месеца след смъртта на Пърс в серия от писма Джосая Ройс – близък приятел и съмишленик, професор по етика в Харвард – посредничи между вдовицата на философа и библиотекаря на Харвард за прехвърлянето на ръкописите му там. Ройс на няколко пъти споменава за намерението си да редактира и да помогне за издаването на логическите трактати на приятеля си. Поема ангажимент да подготви официалната биография на Пърс (Ketner, 1998: 30–35).

Дотук по всичко изглежда, че за наследството на Пърс, преминало изцяло в ръцете на съпругата му, се полагат закономерни усилия. По първоначални сметки се предполага, че става дума за няколко завършени ръкописа, серия от лекции, които наистина могат да бъдат издадени сравнително бързо и коректно. Срещата с реалния масив от документи и материали трябва да е била изненадваща. В момента в Архива на Харвард могат да се ползват близо 80 000 страници научни ръкописи и около 100 000 страници лична кореспонденция. Не се знае колко материали са изгубени или недостъпни. В началото на служебната кореспонденция се говори за „фрагменти и изследователски ръкописи“, които постепенно се превръщат в „купчина, бъркотия от ръкописи“ (Ketner, 1998: 52). Без да е абсолютно убеден, биографът Кетнер предполага, че именно в този момент от прехвърлянето на библиотеката се нарушава подредбата, направена от самия Пърс. По-късно немарливото отношение към ръкописите се вменява на автора и прераства в убеждението за непоследователността на разсъжденията му. Има достатъчно факти от житейската траектория на философа, а и философският му стил е косвено доказателство за обратното.

Фатална за грижливото отношение към архива на Пърс се оказва кончината през 1916 г. на главния вдъхновител на цялата операция Джосая Ройс. Усложняващ фактор е недоразумението, което настъпва относно директния получател на наследството. Джулиет, неговата съпруга, се съгласява цялата библиотека да бъде предадена на Харвард, но в първоначалната приятелска кореспонденция между нея и Ройс никъде не уточняват правата върху ръкописите. След смъртта на Ройс делата се поемат от други, по-далечни на семейството учени и пропуснатото уточнение се превръща в спор. До смъртта си през 1934 г. съпругата смята, че е предала всички авторски материали само за съхранение и че тя притежава правата, а Харвард твърди, че те са им дарени и съответно разполагат напълно с тях. По този начин се пропуска шансът излязлото от ръката на Пърс да надживее собствената му индивидуалност и непосредствена приятелска общност чрез излизането на по-широката академична сцена, където може да стане обект на внимание и обсъждане, т.е. постиженията на Пърс в науката да бъдат забелязани и развити във все още съвременен и съ-ценностен на автора им контекст.

Един такъв половинчат опит е направен през 1923 г., когато излиза сборник с вече издавани статии на Пърс със заглавието „Случайност, любов и логика. Философски есета на покойния Чарлс С. Пърс, основател на прагматизма“ (Peirce, 1923). Показателен за перспективата, в която са разгледани публикациите на Пърс, е предговорът на Джон Дюи към това издание, озаглавен „Прагматизмът на Пърс“. Без съмнение този сборник представлява ценен източник за ранните занимания на философа и неговите опити да опише надежден метод за научно дирене, но не изчерпва напълно особено по-късните му ревизии и коментари върху прагматизма. В кръга около Метафизичния клуб, събиращ се в Харвард в началото на 70-те години на XIX в., се обсъжда този метод и основанията на прагматиците Джеймс и Дюи да припознаят Пърс за основател на това философско движение не са малко. Популярността на прагматизма, значимото място в историята на англо-саксонските интелектуални моди и превръщането му в емблема на американските достижения във философията е солиден мотив да не пренебрегваме връзката му с Пърс.

В началото на 30-те години от миналия век започва подготовката на „Събраните съчинения“. До началото на войната са издадени вече шест тома. Изборът на редакторите е да се направи тематичен подбор, като всеки том представя различни аспекти от заниманията на Пърс – логика, математика, история на науката, семиотика, прагматизъм... Основният дефект на този подход е, че се губи хронологичната последователност и пластове на „архитектонната система“ – както самите съставители я наричат – са размествени. Визията на Пърс към всички тези дисциплини като етажи от научната йерархия се разпада на отделни и не толкова ясно обвързани полета. Към повечето томове работят различни и млади екипи, на които липсва живия контакт с мисълта и „мимиката“ на редактирания от тях автор. Не липсва възхищение и признание на

изключителната значимост на Пърс, но именно в този период тази значимост вече е загубила средата и атмосферата, в която се е развила.

Пърс е изключителен мислител още като юноша. Силата на проникателната му и независима мисъл, която си личи още в най-ранните му разсъждения, ме накара да настръхна. Има етически и религиозни размисли с огромна мощ, красотата и благородство... Каква неизчерпаема личност! В XIX в. Пърс е единственият универсален интелектуален гений от мащаба на Лайбниц... Бих го нарекъл най-великия философ след Кант... Някои от пасажите са сравними по гениалността си с дневниците на Емерсън и Торо... (Ketner, 1998: 53–54).

Очевидно е как, не толкова дълго време след смъртта на Пърс и при още първия опит да се систематизира оставеното от него, се къса с традицията, в която то се е породило, и му се придава един извънреден, почти митологичен смисъл. Пърс е канонизиран като един от големите в историята на американския интелектуален живот, но редакторите му подхождат повече със страхопочитание, отколкото с разбиране.

Със завършването на „Събраните съчинения“ (Peirce, 1935–1958), в края на 50-те и началото на 60-те в американската философска общност започва да се натрупва критична маса от старателни изследователи на Пърс. Тогава започва и ревизията на събраните съчинения. Сформира се екип, чиято цел е да подготви хронологично издание на всички достъпни ръкописи на Пърс. До момента са издадени първите осем тома (деветият е на път), като се предвижда да достигнат до тридесет общо (Peirce, 1982–2021)¹. Съкратен, но верен на хронологията в писменото наследство на Пърс, е сборникът в два тома *Essential Peirce*, който излиза под редакцията на Нейтън Хаузър (един от ръководителите на проекта за пълното хронологическо издание) (Peirce, 1992–1998).

Описаните факти, непоследователности и обременености около писменото наследство на Чарлс Пърс започват много често да служат за оправдание на недоразуменията и разногласията между неговите изследователи. Във всички случаи трябва да ги имаме предвид като основен фактор, когато оценяваме потенциала на Пърс да влияе съществено върху научните парадигми, върху неговите интелектуални наследници, желаещите да го приобщят, разберат или приложат.

2. ЕДНА ПОСОКА: ДЖОСАЯ РОЙС

В една своя кратка статия върху обхвата на философията на Пърс Макс Фиш се опитва да очертае неговите открития според различните периоди на мисловна му биография. Първото откритие на Пърс според Фиш е доктрината

¹ За цялата хронология на проекта, предизвикателствата, които среща, както и формата, която се очаква да приеме в бъдеще, може да се прочете още на <https://peirce.iupui.edu/#history> (последно посетено: 05.05.2023 г.).

за знаците и схващането, че „всяко мислене е чрез знаци“. Още в първите си публикации за списанието „Спекулативна философия“ той развива четирите *неспособности* на човешкия ум и последствията от тях за познавателната теория. Всяка мисъл продължава предишна и е продължена от следваща мисъл. Всяко познание представлява тройно отношение между знак, обект и интерпретант. Тази знакова теория за познанието определя семиотичната природа на човека, *човека-знак* и социалния характер на познанието. „Никоя отделна мисъл няма значение, няма интелектуална стойност, защото нейното значение и стойност се състоят във връзката и представянето им в последващата мисъл“ (Peirce, 1935–1958: 5.289). Именно върху този материал Фиш основава твърдението си за първия откривателски принос на Пърс, а именно семиотиката като друго име на логиката и фундамента на познанието. „Доколкото ми е известно, в продължение на 45 години от нейното въвеждане никой освен Пърс не се занимава с тази доктрина. Чак през 1913 г. Джосая Ройс, който е запознат с голяма част от зрялата работа на Пърс“, преоткрива знаковата теория и нейните последствия (Anderson and Fisch, 1939: 325–326). Самият Пърс в своите спомени говори за Джосая като един от малкото си истински последователи, способни да вникнат в дълбочината на собствените му теоретични построения (Peirce, 1935–1958: 5.402; Peirce, 1935–1958: 1.343). Между двамата има жив обмен на идеи, взаимно цитиране. Наличието на обратен пренос и влияние на по-младия Ройс върху неговия колега и приятел Пърс също не е лишено от основание (Pfeifer, 2016: 314–319).

Джосая Ройс принадлежи към следващото поколение учени на Америка (близо 20 години по-млад от Пърс, роден 1855 г. и почива 1916 г.), но въпреки различния си социален произход (роден и възпитан в Калифорния), той споделя много от религиозните влияния на Северо-изтока и консервативния дух на разпадналия се след Гражданската война и мигрирал на Запад аристократичен Юг. Търсеният компромис между развиващата се наука и религиозните фундаменти на собственото му общество Ройс открива в традицията на немския идеализъм. По подобие на Пърс той е силно повлиян от Кант и посткантианската философия. В една от първите си публикации „Религиозният аспект на философията“ той отбелязва:

Тази книга маркира основите на една философска система, като едновременно прилага принципите ѝ върху някои религиозни проблеми. Формата и последователността, с която се третира тези принципи, зависи от същите тези религиозни въпроси... Религиозните проблеми са поставени в предстоящото изследване, защото именно те отведоха автора до философията като занимание и защото те, от всички човешки интереси, заслужават най-голямото ни усилие и отдаденост (Roys, 1885: v).

Посочената религиозна закваска, разбира се, не е фундаменталистка, а преди всичко етическа и „не-конформистка“, както самият философ твърди.

В основния си труд „Въпросът за християнството“ той използва досегашните си теоретични занимания, за да узакони едно недогматично схващане, чрез което „модерният човек все пак да остане християнин“. Този шанс той вижда в практиката на църковната общност като начин да се постигне реалността и истината (Royce, 2001: 62).

В началото на своята научна кариера Ройс е силно повлиян от Уилям Джеймс и мнозина изследователи търсят корените на „волунтаристичния аспект“ в неговата философия не само през познаването на Шопенхауер и Фихте, но и в този негов влиятелен колега и ментор. „Външната реалност е нещо поставено, не дадено, тя е такава, каквато ние искаме да бъде...“ (Royce, 1882: 52). По-късно обаче това общо виждане при двамата автори взема различна посока. Докато Джеймс се съсредоточава върху процедурите и съдържанието на ежедневния опит, Ройс се впуска в търсене на онтологическия статус на знанието. Мисълта се превръща в необходимото логическо обяснение на реалността и възможното пълно знание за нея. Той скоро намира удовлетворение в „идеализма като доктрина“ въз основа на анализа си за ограничеността на човешкото мислене и неговата външна предопределеност. За да съществува и да се обясни погрешимостта на отделното човешко познание, е необходимо допускането на крайното и абсолютно знание. В традиционната теория на съответствието идеята/знанието е истинно, ако съвпада с обекта. Грешката съществува, когато идеята не представя правилно предмета си. За Ройс, когато греши, умът съдържа грешна идея и съответно неверен обект, но в същото време се стреми да се коригира и сочи към истинския обект на идеята. Този феномен води да заключението, че трябва да има някакъв истински обект, реален и познаваем за човешкия ум, който да подтиква към тази поправка (Anderson and Fisch, 1939: 495).

Така описаните философски възгледи на Ройс са подкрепени и от постоянен интерес в математиката и логиката. Именно те дават началния тласък и последвалата силна зависимост на Ройс от зрелия Чарлс Пърс. Чрез логиката той се опитва да постави своя идеализъм на още по-твърда основа. През 1912 г. публикува есето „Основи на логиката“ (*The Principles of Logic*). Там нарича теорията си „абсолютен прагматизъм“, който представлява отрицание на изолирания характер на логиката. Вместо това я възприема като „наука на реда“. Разбирана по този начин, логиката се интересува по-малко от самите правила на мисленето, а повече от мисловните механизми, които предопределят тези норми. Логиката е универсален предмет и закономерностите, открити в нея, важат за всички научни дисциплини. Хипотетичните твърдения не бива да се проверяват чрез индивидуалния и ежедневен опит, а чрез съпоставяне с принципите на разума. Знанието е резултат от съзнателното усилие на ума, който проверява заключенията си спрямо един предопределен ред. Познанието е възможно благодарение на познаващия ум, но закономерностите, които той открива, са илюстрация на закономерностите в самата природа (Anderson and Fisch, 1939: 496–7).

Друго характерно и базисно идентифициране на Ройс с Пърс е неговият отказ да базира психологията и съвременните изследвания на мисленето и познанието върху „физиологични, механични и/или исторически, волунтаристични, индивидуални“, както ги нарича, процеси в ума. Той отказва да психологизира познанието и чрез съвременните методи на логиката на отношенията се надява да открие универсалните категории във функционирането на ума. „Какъв по форма ред, какви типове закономерности са най-важни за човешкото разбиране на опита? ... Какво е логически фундаментално в нашите представи за ред? Този въпрос не е психологически, а логически“ (Royce, 1951: 3–35). Чрез логическите методи можем да отговорим на много от модерните психологически въпроси за същината на човешкото съзнание и ум.

Едно от късните есета (енциклопедична статия) на Джосая Ройс върху „Ума“ и най-общо върху познавателните теории е недвусмислен пример за завършеното собствено семиотично влияние на Пърс върху него. В този текст той тръгва от две вече наложени епистемологически построения. Едното построение се гради върху перцептивното знание, а другото – върху концептуалното. Но според него тази класификация не е достатъчна, за да обясни много от познавателните феномени, и затова той предлага друга, по-адекватна тройна класификация.

Внимателното изследване на познавателния процес, дали чрез научни методи, или в ежедневието, ни разкрива три, единствено три, фундаментални процеса, които са налични във всяка умствена активност, взаимнообвързани по повече или по-малко сложен начин. В историята на философията и науката две от тях са в по-голяма степен забелязани и тяхното противопоставяне получава доминираща роля в епистемологията. Третата... и нейната епистемологична тежест за първи път е отличена от американския логик Чарлс Пърс (Royce, 1951: 146–179).

Двойния, добре разработен познавателен процес Ройс въвежда чрез разликата, която прави Джеймс между „знание от пръв поглед“ и „обяснително знание“. Различните философски традиции влагат различна стойност в тези две умствени активности. В едната крайност авторът поставя платониците и убеждението им, че идеите дават истинското знание, а сетивата – илюзия. В другата са прагматиците като Джеймс, които твърдят, че понятията са „познавателни кредити“, които могат да се окажат „лоши“ (т.е. носят известен риск), а възприятията са „в брой“ (са налични) (Royce, 1951: 147–8).

Ако се опитаме да приемем непосредственото и общовалидното знание като две отделни неща, е много трудно да се разбере процесът на познание. Непосредствените усещания на сетивата могат да бъдат само индивидуални и мигновени. Няма начин да си представим, че нечие индивидуално чувство може да съществува по същия начин непосредствено в усещанията на друг човек.

Остава да се примирим с факта, че нито чрез нашите усещания можем да се „запознаем“ с неговите, нито чрез наши понятия сме способни да разберем обектите, които конституират неговия умствен процес. Въщност ние си даваме сметка за съществуването на други умове освен нашия благодарение на интерпретирането на знаците, с които тези умове свидетелстват за присъствието си. Тази интерпретация е третият вид познание, което свързва перцептивното и понятийното знание, така че те да зависят изцяло от него. То не може да се сведе до някаква комбинация от елементи, които са само перцептивни или понятийни (Royce, 1951: 152–8).

Всеки процес, в който общуват двама индивиди, или пък един човек се опитва да си изясни нещо сам на себе си, предполага интерпретация „според термините на Пърс“. Интерпретацията представлява „същински социален процес, където знаещият разпознава себе си, идеите, вижданията си в противопоставянето си с някой друг знаещ или някое друго предишно себе си с различни идеи, виждания и пр. Всичко това става ясно в момента, в който единият се опита да изрази себе си пред другия. Като цяло процесът на интерпретация се тълкува от Ройс по подобие на Пърс като: „(1) израз на (2) идея или значение, което друг ум влага в даден знак, и (3) следващ ум, който прочита знака и си построява израз“ (Royce, 1951: 152–8). Подобно на Пърс, Ройс подчертава, че този интерпретационен процес протича както между различни хора, така и в съзнанието на всеки човек, който размишлява върху нещо. Всяка мисъл поражда последваща мисъл. Според него също не е възможно да имаме интуитивно знание за себе си, то е опосредствано винаги.

Сегашното Аз интерпретира предишното Аз заради бъдещето Аз“ (Royce, 1951: 156). ... Цялото ни знание за ума... не само зависи, но и се състои от последователни серии от интерпретации, които ние добиваме не само като обменяме концептуалните „кредити“ в „брой и непосредствено запознанство“, а като търсим и намираме безкрайно нови серии от идеи, безкрайно нови опит и интерпретации. Тази никога несекваща последователност от идеи осигурява конструирането на свързана, разумна, разбираема система от идеални актове и значения (Royce, 1951: 162).

От тази предпоставка тръгва зрялото схващане на Ройс за комуналното постигане на реалността. Същественото за него е, че крайното познание не е въпрос на нагаждане и решение на конкретни практически проблеми, т.е. общността не търси знанието като добро за себе си, а е етически, духовен, незаинтересован и външен за нея принцип. Духът на живата църква е възплъщението на това общностно постигане. „По-скоро Църквата, а не личността на Христос, трябва да бъде разглеждана като централната идея на християнството.“ Църковната общност е изразител на водещия „интерпретиращ дух, който се стреми да се превърне в универсална общност на знанието/интерпретацията, чийто живот се състои от и обединява всички реални социални

многообразието и реални социални групи“ (Royce, 2001: 43). Различните доктрини, вери, мнения и църковни институции се променят и претендират като да възплътяват този дух. Най-същественото, което всъщност има значение отвъд формата, е постоянният конкретен процес на интерпретация, разговор и разбирателство, протичащ в действителния, несъвършен и краен, но отдаден и стремящ се към окончателното си осъществяване, общостен живот (Royce, 2001: 340).

Краткият преглед на някои от важните текстове и анализи на Джосая Ройс прави достатъчно ясно частичното припокриване на някои негови регулативни философски принципи с тези на Пърс. Обвързаността му с един консервативен християнски проект го поставя в лагера на религиозно мотивираните модерни учени. Проектът за развитието на философията и науката има за своя предпоставка усъвършенстването и модернизирването на религиозното преживяване. Позициите му, наричани идеалистични, настояват за валидността на общите понятия в реалния и външен за човека свят. Натрупването на знание за тази реалност се гарантира от преживяването в една „идеална абсолютна“ общност. Механизмите, по които работи умът, са логически и общовалидни, а не механични, психологически или строго волеви. Процесът на интерпретация е същественото допълнение към процесите на възприемане и процесите на понятийно схващане и обяснение.

„Моята задълженост към влиянието на г-н Чарлс Пърс продължава и в настоящата книга въпреки нередката отдалеченост на моите възгледи от неговите“ (Royce, 1901: ix). Тук няма да се впускаме в детайлен анализ по какъв начин Ройс се различава от Пърс, а по-скоро слагаме акцента върху начина, по който Ройс използва философския авторитет (чиято тежест явно има значение за него) на Пърс, за да защити собствената си теоретична постановка. В този смисъл той не извършва никаква несправедливост спрямо наследството на Пърс, но слага акцент предимно върху един негов частичен аспект. „Идеалистичното“ обяснение на процесите в човешкия ум при Ройс, което съвпада със семиотичната/знакова обусловеност на познанието, не се допълва от стремежа на Пърс да добави едно съзнателно усилие и налична в ума способност за самоконтрол на контакта с тази външна зависимост от нещата. За Ройс, изглежда, е достатъчно да остане при общността като метафизичен гарант на съгласието (Feodorov, 2021; Feodorov, 2022), а не като динамично понятие, функция на личните способности и самокритиката. Ройс напипва някои от съществените приноси на Пърс (като желанието да съчетае непосредственото с опосредстваното в третата категория на интерпретацията), но в незавършен и опростен вид. За него като че ли намерението на Пърс да съчетае *идеализъм* и *реализъм* остава предимно важно заради *идеализма* – една традиция, която съществува и се развива преди и без Пърс. В този смисъл Ройс тълкува и използва постигнатото от „учителя“ си в контекста на употребявана и утвърдена традиция, към която добавя немного, защото неговият идеализъм се оказва не

толкова интересен, предизвикателен и откривателски, колкото трудния и даже объркан синтез на Пърс.

В не по-малка степен, макар и в друга посока, съществува обвързаност между Уилям Джеймс, прагматизма и философските разсъждения на Пърс.

3. ВТОРА ПОСОКА: УИЛЯМ ДЖЕЙМС

Небезизвестният Уилям Джеймс е роден в Ню Йорк през 1842 г. Получава солидно европейско образование в Англия, Франция, Швейцария и Германия. Със завръщането си (1869–1872) Джеймс се установява в Харвард, където протича по-голямата част от преподавателската му кариера като асистент по анатомия и физиология (1872–1876), доцент по физиология (1876–1880); преподава философия (1880–1885), а впоследствие става титулярен професор по новата дисциплина психология (1889–1897). Умира през 1910 г. (Anderson and Fisch, 1939: 519).

Дори само на ниво биографична фактология се откриват допирните точки между социалния и образователен модел, рамките на индивидуалната и институционална реализация, в които с различен успех се поместват Пърс и Джеймс. Връзката между тях е несъмнена, а съпоставката – наложителна. С много близък социален произход, идентично ученическо досие и почти еднороден интелектуален климат е логично да очакваме сходни познавателни хоризонти. И двамата се оказват по различни поводи в орбитата на естествените и експерименталните науки. Това им увлечение задължително добива и философски уклон, когато в научния метод и мисленето въобще започват да се търсят по-дълбоки основания. Няма категорични причини това да се припише на уникалната им индивидуалност, а по-скоро този факт се дължи на културен и социален модел, чрез който се оформя тогавашният интелектуалец и учен.

Собствено интелектуалният път на Джеймс започва в съчетанието на силното религиозно, естетическо, научно и морално влияние, идващо от семейството и други близки. Баща му е посветен на религията. От брата Хенри идва активният интерес и занимания с естествени науки, а няколко от предшествениците на фамилията са художници. Самият Уилям прави опити в тази посока.

... за първи път един естественик може да гледа на заниманията си по същия начин, по който го прави и артиста... Чувствам, че Природата е навсякъде, че ние сме изцяло нейно следствие, че дори и най-малкият спазъм на нашата воля е следствие на физически закон; и все пак въпреки това сме в хармония с разума... не че сме само природа и някаква част е разум, а че всичко е природа и всичко е разум (James, 1926: 152–3).

Именно от недостига на естественото обяснение и физическите закономерности начеващият философ преживява поврат в характера на въпросите, които си задава.

Мисля, че вчера преживях кризата на живота си. Прочетох първата част от „Есетата“ на Шарл Реновиe и не виждам причина неговото определение за *свободната воля*... да е илюзия. За всеки случай и за момента приемам да мисля, че не е. Моят първи акт на свободна воля ще бъде вярата ми в нея... ще вярвам в моята индивидуална реалност и творческа сила (James, 1926: 147–8).

Приел гореописаната нагласа като регулативна за познавателните си схващания, Уилям Джеймс провъзгласява своята принадлежност към традицията на емпириците неведнъж. Акцентите в разбирането му на опита обаче са винаги върху свободата, която той ни дава да действаме, и преутвърждаването на моралната отговорност от факта на тази свобода. Затова има и разлики: (1) Традиционният емпиризм анализира опита в атомични явления чрез сетивата, които нарича идеи или впечатления, а Джеймс настоява върху непрекъснатия, неатомичен поток на опита. (2) Традицията не открива връзка между дадените чрез усещанията неща, тя се установява от ума и се налага, докато за Джеймс елементите на опита са обвързани в отношения не по-малко непосредствени от самите тях. (3) Емпиризмът установява радикално разграничение между субектното и извън-субектното, между идея и обект. За никое от тях опитът не може да достави директно знание и логичното следствие е, че освен идеите и впечатленията нищо друго не съществува или няма значение. Джеймс омекотява границата между *ego*-то и нещата и по този начин се опитва да ги определи чрез опита. (4) Традиционният емпиризм препраща идеите в миналото към опита, който се предполага, че ги е породил. Обратно, Джеймс ги препраща към опита, обстоятелствата, които ще последват от приемането на дадена концепция и чрез които тя ще бъде проверена. (5) Чрез тази проспективна референция на идеите Джеймс позволява определена свободна игра в тяхното налагане, в избора на убежденията и действията и поемането на риск от страна на агента им. Това схващане преодолява недостатъците на физическия детерминизъм и позволява наличието на новото и непредполаганото, позволява промяната на *предначертаното*. (6) Традиционният емпиризм клони към краен позитивизъм и дискредитира убеждението, което отива отвъд или против наличните факти. Джеймс поставя мисленето и схващането като опорна точка на рефлексивния постамент. Ако мисленето и решението зависеше само от последствията си и тяхното изчакване, то това би парализирало възможността и волята за действие. Според него смисълът на идеята е точно обратният – да улеснява и да подтиква към действие. Надскачайки и не ограничавайки се с опита, идеята всъщност може да разкрие обстоятелства от опита, които иначе биха останали неяви, т.е. да създаде доказателства за собствената си неналична преди това емпирична валидност (Anderson and Fisch, 1939: 521–523).

В така изброените разграничения на Джеймс от класическия емпиризм могат да се открият много от базисните и според Пърс дефекти, върху чиято

критика той построява своята философска система. Показателен е стремежът на Джеймс да надскочи детерминизма на опита и да остави пространство за човешката способност да създава и познава реалността. Нежеланието на Уилям да остави нещата-сами-по-себе си като изцяло непознаваеми съвпада с основното несъгласие на Чарлс Пърс още от анализа на четирите неспособности (Peirce, 1868b) за наличието на *ding an sich*. Подобно съгласение между двамата философи не е никак случайно или просто мода на времето. Освен чисто формалните биографични съвпадения съществува и пълноценен интелектуален обмен най-вече от Пърс към Джеймс. Най-автоматизираната и емблематична връзка между тях е, разбира се, около бащинството на прагматизма.

През 1898 г. в свое обръщение пред Философската общност на Университета в Калифорния Уилям Джеймс назовава основанията и родословието на своята философска позиция.

Ще се опитам пред вас да назова посоката, в която най-вероятно трябва да поеме търсенето на истината. Преди години тази посока ми беше дадена от един американски философ, ... чиито разпръснати публикации не са достатъчни, за да представят неговите способности. Става дума за Ч. С. Пърс... Той е един от най-оригиналните съвременни мислители и прагматичният принцип или просто прагматизмът, както той го наричаше в самото начало, когато в Кеймбридж през 70^{-те} го чух да говори за първи път за него, е ключът или ориентирът, който може да ни помогне да задържим правилната посока (James, 1926: 406–437).

Тук няма да се занимаем с реторическото влияние върху историята на американската философия на това кратко въведение, а ще проверим посоката, която поема Джеймс, следвайки философските „трохи“ на Пърс. Дали ще се окажат толкова сигурен пътеводител обратно към интелектуалния „дом“ на Пърс?

Джеймс обобщава разсъжденията на Пърс в месечното списание „Популярна наука“ през 1878 г. (*Popular Science Monthly*), като акцентира върху стремежа на неспокойната/протичаща мисъл да достигне до убеждение, т.е. покой, единствено върху основата на който може да се предприеме действие. Убеждението или установеното разбиране е първата стъпка към установяване на действени, поведенчески навици. Ако при две различни мисли или схващания не следват различни по последствия действия, то тези мисли са еднакви. Тази версия на прагматичната максима според Джеймс има по-широки импликации, отколкото Пърс предполага.

Окончателната проверка на значението на истината е чрез поведението, което тя диктува или вдъхновява... предпочитам за целите на тазвечерното ми изложение да изразя принципа на Пърс като кажа, че ефективното значение на всяко философско понятие винаги се свежда до някакви практически последиствия, явяващи се чрез предстоящия ни практически опит...“ (Anderson and Fisch, 1939: 526–7).

От особена важност е фокусът върху предстоящото, защото единствено в негово име понятието, философската идея биха имали наистина смисъл. В една хипотетична ситуация, в която краят на света предстои всеки момент, въпросът дали Бог или взаимодействията на атомите са наредили нещата по определен начин няма никакво последиствие/значение. Двамата варианта са абсолютно еднакви в безсмислеността си, защото не предизвикват различен опит в бъдещето при възприемането си. С това уточнение Джеймс в някаква степен се обляга на настояванията на Пърс за същинската откривателска функция на хипотетичното съждение като начин да се добави качествено нова стойност към статистиката на миналото, да се открива. В това е същината на познанието. Но прави и допълнителна крачка, като твърди, че дори и най-абстрактното твърдение съдържа в себе си прагматичен аспект, именно в който е неговото значение за човека или обществото, които го приемат, и с това отива отвъд един от регулативните за Пърс принципи, че същинското познавателно упражнение е незаинтересовано и абсолютно непрактично. „За да го осъзнаете, този път се поставете в реалния свят, в който живеем, светът, който има бъдеще, който все още не е свършил... в този незавършен свят дилемата между материализъм и теизъм е силно прагматична“. Всъщност голямата разлика според Джеймс е в хоризонта, който задават. Материализмът създава впечатление за постоянен разпад и изхабяване, отчаяние, енергийно изтощение, а Бог дава надежда и смисъл дори и в най-отчаяния опит (Anderson and Fisch, 1939: 530–4). В това се състои и тяхната полезност/смисленост.

Чрез това частно разсъждение за значението и истинността на Бог Джеймс мотивира предпочитанието си към конкретното, осезаемото за сметка на абстрактното и стерилно теоретизиране с думи. Той не отрича абстрактните понятия, но настоява вникването в тях да става посредством отделните ефекти и афекти от възприемането им.

Това, което оживява религията, е различно от абстрактните определения и системи от логически навързани прилагателни... Всички тези неща са последиствия, вторични образувания, почиващи върху плътта на конкретни религиозни преживявания, взаимосвързани с чувствата и поведението, които *saecula saeculorum* се обогатяват и подхранват чрез живота на отделния и смирен човек (Anderson and Fisch, 1939: 536).

Обобщеното послание от лекцията на Джеймс приема за своя предпоставка чувствения контакт на отделния човек с нещата, който (разглеждан изолирано) създава обърканост и несигурност, защото погледът към миналото и неговите мигове, статистики и закономерности не могат да бъдат основания за решения, надежда и ценност. Истинското не само значение, но и реалността, както видяхме, се съдържат в установяването на разбиране и в даването на сметка за неговите осезаеми и/или действени последиствия за субекта на това разбиране. Т.е. активната позиция на човека и неговата отговорност, морал

спрямо света и себе си се съдържат в двойна му роля на пасивен възприемател и на действителен установител, пътепоказател на истината. Поставянето на този проблем е почти същата парадигма, в която Пърс се опитва да примири непосредствената възможност за контакт с външния свят и възможността сам индивидът да контролира механизмите на опосредяването, познаването на същия този свят.

Основната разлика между нещата и думите е, че първото е непосредствен и неразчленен поток, а второто е поредица от отделни неща, отделни в значението, което имат. „Възприемателният поток сам по себе си не значи нищо... независимо колко кратък момент от него вземем, той винаги съдържа безбройни черти и качества, от които схващането (думите) избират, изолират и следователно определят/значат“ (James, 1911: 48–9). Описаното в много аспекти напомня на *първичното* (*firstness*) като чиста възможност, както го разбира Пърс в своята изначална категоризация. От тази материя без граници и форми човешкият ум черпи своите разбириания, концепти и думи. Според Джеймс прекаленото откъсване на думите и понятията от реалността ги изправва от действителност и плът. В математиката, логиката и други абстрактни науки това е полезно, защото вглеждането в думите разкрива връзки и отношения между самите тях без оглед на конкретния опит. „Все пак е възможно да сбlijим рационалистите с тяхното само за себе си понятийно знание и емпириците с признанието, че пълната стойност на такова абстрактно знание се постига в съчетаването му *отново* [курсивът мой – Д.Д.] с перцептивната реалност“ (James, 1911: 58). В обратното връщане на думите към усещанията отново прозира разбирането на Джеймс за прагматичния принцип и неговата действена за мислещия индивид сила. Т.е. между усещанията и понятията се завихря активността на ума. Той черпи от случващия му се поток усещания, схваща от тях някакви цялости и с приемането им и осезаемите последствия от това приемане активно осмисля своя свят. По този начин индивидът не е само пасивен приемател на потока, но и активен участник в създаването на осезаемата реалност чрез установяването на свои разбириания (*концепти*).

Ако се позовем на красноречивия пример на Пърс с потопения във водата триъгълник и опита му да обясни как и кога мислите/думите контактуват с непосредственото, не е трудно да забележим приликите в очертанията на проблемната ситуация, от която тръгват и двамата.

Понятието „човек“ представлява три неща: (1) самата дума, (2) смътен образ на човешката форма, която има своя собствена стойност, и (3) инструмент за символизиране на определени обекти, които може да третираме като човеци при сподобил ни случай... Съществуват понятия, чиято втора образна част е толкова бледа, че цялостната им стойност изглежда преди всичко функционална... Бог, причина, същност... колкото красиво и стойностно да е пасивното им съзерцание, по-важната част от тяхното значение са последствията, до които водят (James, 1911: 57–58).

От цитираното изглежда, че за Джеймс значение имат определен функционален набор от качества. Останалите губят стойност и нямат значение. При Пърс в една такава теоретична ситуация има нещо друго много важно. Да, в конкретна ситуация наборът от качества приема някаква ограничена тенденция и значение, но мислителят винаги има възможност, а и задължение, да се връща към чистия и неизчерпателен набор от качества, за да предполага и не-предположимото, нефункционалното, неочакваното във връзките между тези качества. В тази именно способност се състои неутилитарната и творческа мисия на мисълта.

Подчинявайки се на това правило [прагматичното – бел.ав.], ние пренебрегваме субстанциалното съдържание на понятието за сметка на неговата функция. Това пренебрежение на пръв поглед може да има нужда от оправдание, защото много често съдържанието има своя собствена стойност, която евентуално би обогатила реалността, ако съществува... Затова често се смята, че Идеализмът е стойностна теория, дори и когато няма никакви конкретни последиствия от нея за опита ни, заключава Джеймс (James, 1911: 61).

В досега изложените брънки от философските построения на Джеймс се вижда несъмнен проблемен и понятиен досег с Пърс. Двата се опират един друг гърбом като си заемат понятия и нагласи, но докато Пърс доста неспокойно се лута и нерядко отдалечава от споделеното, то Джеймс с решителност гледа в една определена посока. Разликата между тях се състои в няколко основни пункта. Най-напред, прагматизмът на Джеймс е теория за истината в добавка към теорията за значението, докато Пърсовата концепция за истината като нещо, върху което най-подир общността ще постигне абсолютно съгласие, е отделна от прагматичния принцип, който има далеч по-ограничените цели да направи по-лесно общуването, т.е. е единствено теория за ситуационното значение на думите, а не тяхната окончателна реалност, каквато амбиция има приятелят му. На второ място, според Пърс значението на идеите/думите се съдържа в общовалидните модели на поведение, които те създават за общността, докато за Джеймс значението е в частния опит и отговорност на отделния индивид. Теорията за значението на Пърс е едновременно обществена и реалистична. За Джеймс е индивидуалистична и номиналистична като настроение. Двете позиции все пак споделят полагането на значението на думите в една бъдеща перспектива като последиствие, а не като предварително зададен смисъл.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Накрая на тези разсъждения около Пърс, Ройс и Джеймс можем да стигнем до извода, че въпреки по-явните чисто понятийни заемки на Джеймс от Пърс (принципите на прагматизма), Ройс е по-близък до Пърс в регулативната си

склонност да основава реалността на окончателно постигнатото обществено съгласие, на реалистичния модус на нещата и думите за тях. Неоспорим факт е, че влиянието на Джеймс върху по-нататъшното развитие на американската философия е далеч по-силно в сравнение с Пърсовото и това на Ройс. Популярна е фразата, че до голяма степен съвременното тълкуване на прагматизма се дължи на недоразуменията на Джеймс в тълкуването на Пърс. Без да се отклоняваме от ограничените цели на този преглед трябва да заключим, че Джеймс е по-близо до Пърс като изходна и споделена точка, но Ройс се оказва по-близо в един по-едър идеологически план. Бихме могли да приемем (условно) Джеймс и Ройс като олицетворение на две легитимни тенденции, породени от времето, културата, въпросите, вълнуващи философската общност тогава, около които Пърс ориентира ядрото на своите теоретични усилия.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Anderson, P. R., Fisch, M. H. (1939). *Philosophy in America from the Puritans to James*. New York: D. Appleton & Company.
- Feodorov, A. (2021). Pragmatism's Prophets of Community: On Peirce and Royce, *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 57/4: 457–477.
- Feodorov, A. (2022). A Community as/in Interpretation: A Pragmatic-semiotic Approach to the Problem of Community, *Revue Roumaine de Philosophie*, 66/1: 105–116.
- Ketner, K., Kloesel, Ch. (eds.). (1986) *Peirce, Semiotic and Pragmatism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Ketner, K. L. (1995). *Peirce and Contemporary Thought: Philosophical Inquiries*, Fordham University Press.
- Ketner, K. L. (1998). *Hiss Glassy Essence*, Nashville-London: Vanderbilt University Press.
- James, H. (ed.). (1926). *The Letters of William James*. 2 vols. New York, I, 152–3.
- James, W. (1911). *Some Problems of Philosophy. A Beginning of an Introduction to Philosophy*. New York: Longmans, Green, and Company.
- James, W. (2007). *Collected Essays and Reviews*, New York: Longmans: Green and Company.
- Peirce, C.S. (1868a). On a New List of Categories, *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences* 7: 287–298.
- Peirce, C.S. (1868b). Some Consequences of Four Incapacities, *Journal of Speculative Philosophy*, vol. 2: 140–157.
- Peirce, C.S. (1977). The Fixation of Belief, *Popular Science Monthly*, 12.
- Peirce, C.S. (1923). *Chance, Love and Logic: Philosophical Essays by the Late Charles Sanders Peirce, the Founder of Pragmatism*, New York: Harcourt, Brace and Company.
- Peirce, C.S. (1935–1958). *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, vol. 1–8. Cambridge: Harvard University Press.
- Peirce, C.S. (1982–2021) *Writings of Charles S. Peirce: A Chronological Edition*, vol. 1– ...
- Peirce, C.S. (1992–1998) *Essential Peirce: Selected Philosophical Writings*, vol. 1–2. Houser, Nathan and Kloesel, Christian (eds.), Bloomington: Indiana University Press.
- Pfeifer, D. E. (2016). Josiah Royce Influenced Charles Peirce, *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, VIII/2: 314–319.

- Royce, J. (1882). Mind and Reality. *Mind: A Quarterly Review of Psychology and Philosophy* 7: 30–54.
- Royce, J. (1885). *The Religious Aspect of Philosophy: A Critique of the Bases of Conduct and of Faith*. Boston: Houghton Mifflin Co.
- Royce, J. (1901). *The World and the Individual: Gifford Lectures Delivered before the University of Aberdeen*, New York: MacMillan.
- Royce, J. (1951). *Royce's Logical Essays. Collected Logical Essays of Josiah Royce*, Robinson, Daniel (ed.), Dubuque, Iowa.
- Royce, J. (2001) *The Problem of Christianity*, Washington, D.C: Catholic University of America Press.